

STAD ALS CANVAS?

*In gesprek over murals,
streetart en graffiti in Amsterdam*

Amsterdam, 26 november 2025

STADS
CURA
TORI
UM
X
X
X

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	3
Inleiding	5
Resumé	9
Checklist voor het realiseren van een mural	13
Terminologie	17
Processen rondom muurkunst in Amsterdam	20
<i>Initiatief</i>	20
<i>Participatie en artistieke kwaliteit</i>	22
Aanbevelingen: Initiatief, participatie en artistieke kwaliteit	22
<i>Vergunningen</i>	25
Aanbevelingen: vergunningen	25
<i>Duurzaamheid, nazorg en beheer</i>	26
Aanbevelingen: duurzaamheid, nazorg en beheer	26
<i>Documentatie en communicatie naar de stad</i>	27
Aanbevelingen: documentatie en communicatie naar de stad	27
Graffiti en vrijplaatsen	30
<i>Graffiti: handhaven of koesteren?</i>	32
Aanbevelingen: graffiti en vrijplaatsen	32
Vooruitblik	35
Geraadpleegde literatuur	38
Colofon	42

VOORWOORD

Stel je Amsterdam voor als een atelier in de open lucht. Alle gevels en muren zijn schildersdoeken die wachten op invulling. Wat doen we met al die doeken? Verdelen we ze onder verschillende kunstenaars? Hoelang mogen werken blijven staan? En als er klachten komen uit de buurt, wie bepaalt wat mag blijven en wat wordt weggehaald?

STAD ALS CANVAS? In gesprek over murals, streetart en graffiti in Amsterdam gaat precies over dit soort vragen. De stad is geen statisch museum, maar een dynamische tentoonstellingsruimte waar steeds andere makers het woord kunnen nemen. Een palimpsest waarin generaties elkaar vinden. Soms vraagt een muur om stilte en ademruimte, terwijl een andere keer deze juist vraagt om een kleurrijke ode aan de buurt. Het is aan de stad om duidelijke spelregels te omarmen die kwaliteit garanderen en tegelijk grootmoedig ruimte laten voor experiment.

Dit adviesrapport doet aanbevelingen die richting geven zonder de verbeelding te temmen. Het beschrijft hoe we samen (kunstenaars, bewoners, opdrachtgevers, vastgoedeigenaren en gemeente) de kwaliteit borgen, zodat gedeeld eigenaarschap en vrije ruimte samengaan met heldere afspreken over proces. Met aandacht voor toegankelijkheid en context, voor cultureel erfgoed en voor eigenaarschap, voor het recht op tijdelijk én het recht op terugkeer naar het originele straatbeeld.

Wij nodigen u van harte uit dit rapport te lezen als een uitnodiging tot meedoen. Zie de stad als een gedeelde studio: een plek waar professional en autodidact, buurt en bezoeker, jong en oud, allemaal een rol hebben. Laten we een blanco canvas niet vrezen, maar erkennen als belofte. Want op een goed voorbereid canvas kan veel ontstaan.

Claudia Linders, voorzitter

Ted Fenton, secretaris

De schipper (2025), Prins Hendrikkade, Nils Westergaard (foto Ceescamel)

Pink Dream (2025), Bijltjespad, Nouch (foto HANS)

INLEIDING

In Amsterdam groeit, net als in veel andere steden, de behoefte aan een duidelijke gemeentelijke visie op murals, streetart en graffiti. De huidige praktijk is gefragmenteerd: procedures zijn onduidelijk, kwaliteitsniveaus uiteenlopend, regelgeving niet uniform, en structureel overleg ontbreekt tussen kunstenaars, opdrachtgevers, beleidsmakers en bewoners.

Voor een mural volstaat in principe de toestemming van de pand-eigenaar. Alleen wanneer de schildering wordt aangebracht op een monument is daarnaast ook een omgevingsvergunning vereist. Deze relatieve 'vergunningsvrije situatie' leidt soms tot discussies, zoals recent bij murals aan de Prins Hendrikkade en het Bijltespad. Juist bij muurkunst lijken deze kwesties zich vaker voor te doen dan bij andere vormen van kunst in de openbare ruimte. Dat heeft mede te maken met de voorgeschiedenis van deze kunstvorm, die haar wortels deels heeft in expressievormen die ooit als vandalisme werden gezien, zoals graffiti. Ook onduidelijke regelgeving maakt dat het proces van totstandkoming soms moeizaam verloopt en dat betrokkenen elkaar niet tijdig vinden.

Dit advies van Stadscuratorium Amsterdam (SCA) formuleert aanbevelingen voor een zorgvuldiger en bewuster omgang met muurkunst, zowel bij werken in opdracht als bij spontane streetart en graffiti. Sinds haar oprichting heeft SCA aandacht voor dit onderwerp, met onder meer adviseurs die zelf actief zijn als mural- of streetartist (Aileen Middel en Jeroen Koolhaas).

Praat met elkaar

De hoofdboodschap is eenvoudig maar essentieel: op prominente plekken in de stad is afstemming nodig. Niet pas als het ontwerp er al is, maar vanaf het begin. Kunstenaars, pandeigenaren, bewoners, de stadsdelen, de Commissie Omgevingskwaliteit en SCA spelen daarin allemaal een rol. Alleen door vroegtijdig samen te werken, kunnen plannen goed worden afgestemd en misverstanden voorkomen. In gesprek gaan en blijven sluit ook aan bij de in juni 2024 ingevoerde Participatieverordening van de gemeente Amsterdam, die participatie veronderstelt die zorgvuldig, transparant en navolgbaar is.

In de praktijk betekent dit dat overleg en maatwerk nodig zijn, juist omdat muurkunst in vele vormen voorkomt en discussie oproept. Murals, streetart en graffiti verschillen sterk in aard, context en effecten op de beleving van de openbare ruimte. Grote, prominente gevelschilderingen in opdracht vragen om zorgvuldig projectmanagement, participatie van bewoners en formele procedures. Spontane streetart en graffiti ontstaan zonder opdrachtverlening en bewegen zich vaak in het grijze gebied tussen illegaal en gedoogd. Het SCA-advies bepleit meer vrije ruimte voor deze vrijere vormen, en waar sprake is van erfgoedwaarde, bescherming van het erfgoed en aandacht voor documentatie en conservering.

Ter voorbereiding van dit advies organiseerde Stadscuratorium verschillende expertmeetings met betrokkenen uit verschillende domeinen: gemeenteambtenaren van de stadsdelen, leden uit het Stedelijk Overleg Buitenkunst, leden van de Commissie Omgevingskwaliteit Amsterdam, kunstenaars, streetart-collectieven, bemiddelaars, curatoren en opdrachtgevers (zie colofon voor deelnemers). De gesprekken volgden in beginsel de fasen van een project: initiatief

en voorbereiding, uitvoering en vergunningen, nazorg, beheer en ontsluiting. Ook organiseerden we samen met Sam Rees van Mokumse Muurtjes een gesprek over en met de graffitiscene. In de bijlage is het onderzoek te vinden dat Sam Rees in opdracht van SCA schreef over graffiti-vrijplaatsen. Als laatste stap is een conceptversie van de aanbevelingen gedeeld met de Commissie Omgevingskwaliteit en verschillende beleidsmedewerkers van de gemeente.

Dit advies start met een samenvatting van de belangrijkste aanbevelingen uit het advies, verduidelijkt de terminologie en presenteert een praktische checklist. Tussendoor schetsen verschillende beelden de context van de Amsterdamse muurkunst, waarna de verschillende aanbevelingen verder uitgewerkt en ingebed worden, met graffiti als apart hoofdstuk. We sluiten af met een vooruitblik.

1. Muurschildering El Salvador in de Weesperstraat (1980) is gemaakt door Bernd Lehmann en Kees Romeyn van het Februari-collectief in opdracht van het El Salvador Komitee Amsterdam. Het is een protest tegen Amerikaanse inmenging in de Salvadoraanse burgeroorlog. In 1983 werd het werk symbolisch overgedragen aan de guerrillabeweging FMLN. Dreigende verdwijning tijdens renovaties (1988, 2007) werd afgewend door bewonersprotest. De schildering, in de stijl van een vroeg computerspel, is een zeldzaam overblijfsel van de protestbewegingen uit de jaren zeventig en tachtig.

1. *El Salvador* (1980), Weesperstraat, Bernd Lehmann en Kees Romeyn, (foto Ceescamel)

2. De muurschildering Chile Vencerá werd in 1981 in een paar dagen gerealiseerd door Chileense politieke vluchtelingen onder leiding van kunstenaar Jorge Kata Núñez, zelf ook vluchteling en destijds leider van het Chileense kunstenaarscollectief Brigada Ramona Parra. In 2018 is de muurschildering herontdekt tijdens sloopwerkzaamheden op deze plek en in 2022 gerestaureerd door Jorge Kata Núñez en Chileense kunstenaar Juan Heinsohn.

2. *Chile Vencerá* (1981), Osdorpplein 815, Chileense politieke vluchtelingen o.l.v. Jorge Kata Núñez, (foto van Buitenkunst)

3. Ook de Keith Haring-mural uit 1986 werd decennia later herontdekt. Dit gigantische werk, een van de grootste Haring-schilderingen ter wereld, werd aangebracht op de achterkant van het voormalige depot van het Stedelijk Museum op het terrein van het Food Center Amsterdam. Dankzij het initiatief van Mick LaRock werd het werk in 2018 weer openbaar gemaakt en gerestaureerd.

3. *Keith Haring-mural* (1986), Centrale Markthal, Keith Haring, (foto Erik Swierstra)

4. *Roosje* (2004), Jacob van Lennepstraat, Rombout Oomen

6: *Duizend zonnen* (2009), Vinkenstraat, Roland Schimmel

4. *Roosje* (2004) door Rombout Oomen was een van de eerste officiële gemeentelijke opdrachten voor een muurschildering. Het werk, geïnspireerd door een gedicht, werd bekritiseerd om de zichtbare schaamdelen. Na bekladdingen en een maatschappelijk debat renoveerde Oomen het werk en 'pixelde' hij de vulva. In 2010 werd het opnieuw beklad "STOP PORNO" en opnieuw gerestaureerd, nu met een zwaardere beschermlaag.

5. Bewoners van de Prinsengracht nodigden rond 2000 The London Police uit om graffiti op een blinde muur te vervangen. Het resultaat was een typische TLP-schildering met glimlachende poppetjes. De gemeentelijke dienst Bureau Monumenten en Archeologie wilde het verwijderen vanwege de historische waarde van het pand, maar na buurtprotest mocht de muurschildering blijven.

6. *Duizend zonnen* (2009) in de Vinkenstraat, een werk van Roland Schimmel, speelt met de interactie tussen het oog en de hersenen. Opdrachtgever was woningbouwvereniging De Key.

5. *Tekening* (2000), Prinsengracht, The London Police, (foto Oren Rozen, wiki CC)

RESUMÉ

Bij zowel initiatiefnemers als verschillende diensten van de gemeente leeft de behoefte aan heldere procedures voor murals, streetart en graffiti. De huidige regels en processen zijn vaak ontoereikend en onvoldoende bekend. Er zijn kaders nodig die én ruimte bieden voor experiment en nieuwe stemmen, én richting geven aan kwaliteit en samenhang. Op deze manier kunnen kunstenaarschap en stedelijke ontwikkeling elkaar versterken. Samenvattend adviseert SCA voor muurkunst op de volgende punten:

Aan de stad en haar initiatiefnemers:

Praat met elkaar

SCA adviseert om bij de ontwikkeling van muurkunstprojecten vanaf het eerste idee het gesprek aan te gaan tussen betrokken partijen, zoals kunstenaars, initiatiefnemers, bewoners en gemeente. Betrek hierbij professionele expertise en vraag advies aan SCA. Op prominente plekken in de stad is afstemming vanaf het begin beslissend. Niet pas wanneer het ontwerp er ligt, maar in de fase waarin het idee ontstaat. Zo wordt ruimte gecreëerd voor inhoudelijke dialoog en gedeeld eigenaarschap.

Aan de gemeente, beleidsmakers en toezichthouder:

Checklist voor murals

SCA adviseert om een checklist voor grootschalige murals te ontwikkelen, waarin Stadscuratorium Amsterdam vanaf het begin wordt meegenomen en een adviserende rol krijgt bij de totstandkoming van projecten. Dit plan moet ook initiatiefnemers (zoals kunstenaars, bewoners, woningcorporaties, bedrijven en gemeentelijke diensten)

ondersteunen bij aanvraag en uitvoering. Maak daarin ruimte voor vooronderzoek, betrek professionele expertise en vermijd symbolische of oppervlakkige participatie.

Duidelijke criteria voor 'exces'

SCA adviseert om in samenspraak met Commissie Omgevingskwaliteit heldere aanvullende criteria te formuleren over wat onder een 'exces' wordt verstaan bij muurkunst, als aanvulling op de huidige welstandsnota. Daarmee wordt handhaving transparant en niet arbitrair. Denk aan kleurgebruik, afstemming op de omgeving en technische kwaliteit, én een pre-advies van SCA waar wordt gekeken naar het participatieproces en de artistiek-inhoudelijke kwaliteit.

Documentatie en ontsluiting

SCA adviseert om muurkunst structureel te documenteren in een toegankelijke, actuele online databank, in samenwerking met opdrachtgevers als stadsdelen, woningcorporaties en Kunstwacht. Daarnaast doet SCA de aanbeveling om bestaande en iconische historische projecten op te nemen op de website Buitenkunst, om zo het stedelijk erfgoed zichtbaarder te maken. Dit advies bouwt voort op een eerder SCA-advies over de inventarisatie en ontsluiting van kunst in de openbare ruimte.

Vrijplaatsen voor graffiti

SCA adviseert om bestaande gedoogplekken, zoals de Landmarkt, te erkennen om ruimte te bieden aan kunstenaars en beginnende makers. Daarnaast adviseert SCA nieuwe, goed uitgeruste vrijplaatsen worden gecreëerd met ruime, hoge en gladde muren, goede bereikbaarheid en basisvoorzieningen. Deze plekken zijn idealiter goed verspreid over de stad, met name in West, Noord en Zuidoost.

Werk samen met de graffiti-scene

SCA adviseert om samen te werken met de graffiti-scene bij de ontwikkeling van beleid en inrichting. SCA hecht waarde aan erkenning van graffiti als een waardevol onderdeel van de stedelijke cultuurgeschiedenis. Betrek graffitischrijvers bij beheer en programmering, en ondersteun initiatieven als jams, educatieprogramma's en oefenmuren als constructief alternatief voor illegaal spuiten en taggen.

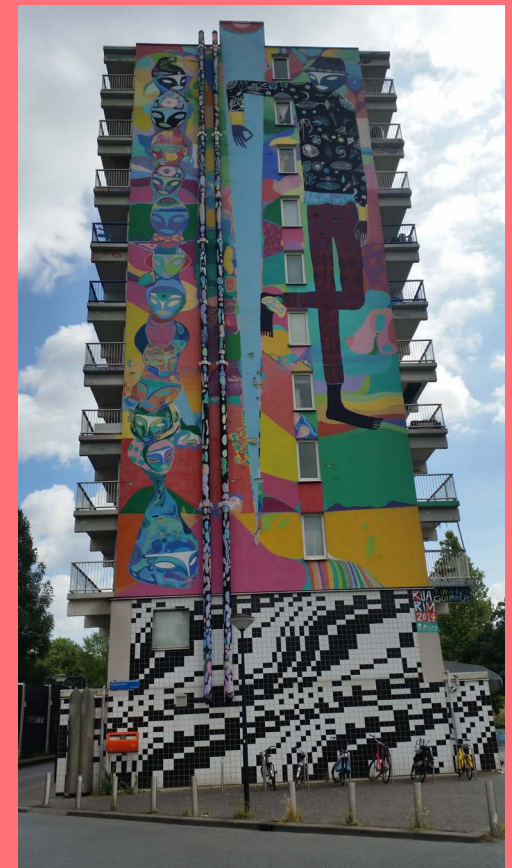
7. *Spelen in de Stad* (2012), Vinkenstraat, Piet Parra

8.2. *A Pregnant Man's Dream* (2014), Haag en Veld, Ramon Martins

7. *Spelen in de Stad* (2012) van ontwerper Piet Parra is een grote muurschildering bij de Theo Thijssenschool. De leerlingen schreven gedichten over dit thema. Lisa van de Schouw's zin 'Ik speel in de stad, met alles wat er bestaat', siert nu de schoolgevel. Het werk werd aangebracht door Iwaarden. Het project werd uitgevoerd in opdracht van woningcorporatie Ymere en mede gefinancierd door het Amsterdams Fonds voor de Kunst.

8. Kunstenaarscollectief R.U.A. (Reflexo on Urban Art) speelde een grote rol in de 2010s. Zij fleurden na een renovatie de eentonige hoogbouw in de H-buurt op. Dit resulteerde in werken zoals *Mural Hogevecht* (Rimon Guimarães) en *A Pregnant Man's Dream* (Ramon Martins). R.U.A. droeg het Zuid-Amerikaanse idee van straatkunst als stadsverrijking uit.

8.1. *A Pregnant Man's Dream* (2014), Haag en Veld, Ramon Martins

9. *Perfumed with Mint* (2018), Hakfort flat, Ammar Abo Bakr

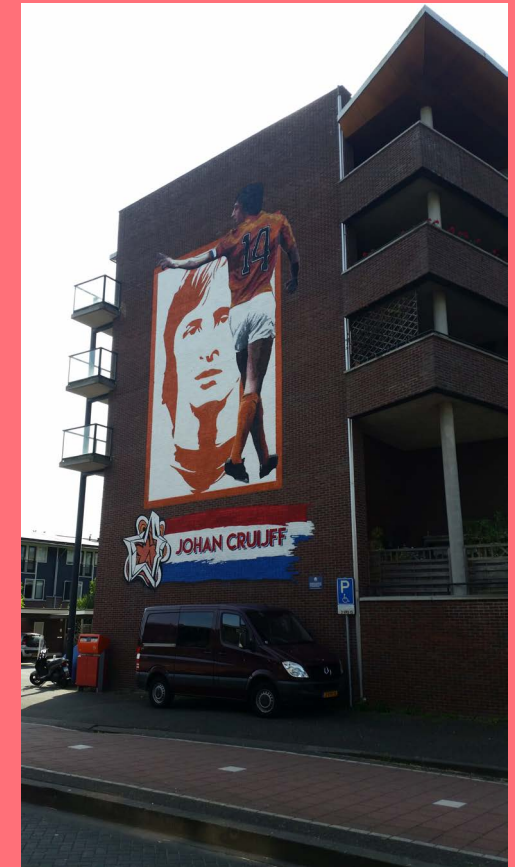

10. *Dedablio's Wall* (2012), Insulindeweg 2, Diego Dedablio

9. Vaak werden kunstenaars van elders uitgenodigd om in Amsterdam werk te maken, zoals *Perfumed with Mint* (2018) van Ammar Abo Bakr. Deze Egyptische kunstenaar schilderde een aquarelachtig beeld op de zijwand van de Hakfort-flat.

10. In Oost aan de Insulindeweg cureerde R.U.A. *Dedablio's Wall* (2012) van Diego Dedablio. Slechts enkele van deze werken zijn opgenomen op de website Buitenkunst.

11. Soms hebben werken een directe relatie met de plek. *Hommage aan Johan Cruijff* (2017) werd geschilderd door de Braziliaan Paulo Consentino, die eerder al voetbalgrootheden als Ronaldinho, Messi en Maradona portretteerde. Hij werkte er elf dagen aan en kreeg hulp van jongeren in de buurt. De plek (hoek Wembleyalaan/Anfieldroad) is niet toevallig gekozen: het huizenblok ligt bij het voormalige terrein van het oude Ajaxstadion De Meer en vlakbij Betondorp waar Cruijff opgroeide.

11. *Hommage aan Johan Cruijff* (2017), Hoek Wembleyalaan & Anfieldroad, Paulo Consentino, (foto Ceescamel)

CHECKLIST VOOR HET REALISEREN VAN EEN MURAL:

1. Eigendom en toestemming

- Wie is de pandeigenaar?
- Is de eigenaar akkoord met het plan en de beoogde looptijd van de mural?
- Zijn er afspraken over aansprakelijkheid, verzekering en onderhoud vastgelegd?
- Wie is de architect? Is de architect akkoord met aanbrengen van een muurschildering?

2. Locatie en omgevingskwaliteit

- Betreft het een monument? Dan is er sprake van een vergunningplicht.
- Betreft het een beschermd stadsgezicht? Dan gelden gemeentelijke welstandsregels over aantasting beeldkwaliteit of cultuurhistorische waarden.
- Wat is de kwaliteit van de muur?
- Is er een deskundig advies ingewonnen over de technische staat, vochtproblematiek en eventuele voorbehandeling?
- Is de muur geschikt voor duurzame schildering (oriëntatie, materiaal, ondergrond)?
- Welke (historische, stedenbouwkundige of architectonische) kwaliteit kenmerkt de omgeving? En hoe houden de initiatiefnemer en de kunstenaar hier in hun plan rekening mee?

3. Doel en motivatie

- Waarom juist op deze plek?
- Wat voegt de mural toe aan de omgeving of het verhaal van de plek?
- Is een schildering hier wenselijker dan een lege muur of een ander type ingreep?
- Wat zijn de zichtlijnen en wie heeft permanent zicht op de muur?
- Gaat de voorkeur uit naar figuratief, abstract of conceptueel werk?
- Welke thematische of inhoudelijke elementen moeten worden opgenomen in de uitvraag aan kunstenaars?

4. Sociale context en veiligheid

- Wat is het beoogde sociale effect?
- Draagt de mural bij aan sociale veiligheid, identiteit of verbinding in de buurt?
- Hoe wordt dit gemonitord of geëvalueerd?
- Is een mural het meest geschikte middel om dit doel te bereiken?

5. Participatie en selectie van kunstenaar

- Hoe wordt de kunstenaar gekozen?
- Wie is betrokken bij de selectie: pandeigenaar, bewoners, kunstcommissie, gemeente, streetart-organisaties (zoals SAMA, ASA, Finger.nl)?
- Worden meerdere kunstenaars uitgenodigd om een schetsontwerp te maken?
- Hoe vindt besluitvorming plaats?
- Vermijd (online) stemmingen die doorslaggevend zijn; gebruik deze hooguit adviserend.
- Hoe wordt diversiteit in kunstenaars en stijlen gewaarborgd?

6. Budgettering

- Wat is het budget en hoe is dit opgebouwd?
Maak onderscheid tussen:
- Voorbereiding muur (inclusief deskundig advies);
- Participatie en adviestraject (kunstcommissie, bewoners);
- Schetsontwerpen;
- Honorarium kunstenaar;
- Uitvoering (kunstenaar zelf en/of uitvoerende partij)
- Hoogwerkers, huur en vergunningen
- Anti-graffitilaag
- Documentatie en communicatie
- Opening en overdracht

7. Advies en toetsing

- Wanneer wordt advies gevraagd aan het Stadscuratorium Amsterdam (SCA)?
- Leg het plan tijdig voor, bij voorkeur vóór de definitieve keuze van de kunstenaar.
- Gebruik het advies om het plan inhoudelijk te versterken en af te stemmen op de stedelijk collectie kunst in de openbare ruimte.

8. Onderhoud en levensduur

- Hoe wordt het werk behouden of verwijderd?
- Welke afspraken zijn er tussen kunstenaar, eigenaar en eventueel gemeente over onderhoud, schoonmaak en herstelling?
- Is er een termijn afgesproken voor behoud of verwijdering?
- Wie draagt de verantwoordelijkheid na voltooiing?

12. *Diversity in Bureaucracy* (2021), Kleine-Gartman-plantsoen, Judith de Leeuw, (foto Ceescamel)

12. De laatste jaren verschijnen ook in Amsterdam-Centrum opvallende muurschilderingen, zoals *Diversity in Bureaucracy* van Judith de Leeuw (JDL Street Art) aan het Kleine-Gartmanplantsoen nabij het Leidseplein. Judith de Leeuw maakt muurschilderingen met maatschappelijke thema's, zoals de Black Lives Matter en het toeslagen-schandaal. De directe aanleiding voor deze muurschildering was het bureaucratische proces bij het aanvragen van vergunningen en fondsen waarin De Leeuw zelf belandde toen ze een muurschildering wilde maken.

13. *Behind the Rainbow* (2024) van Judith de Leeuw is een 13,5 meter hoge muurschildering van mannen op de hoek van de Vijzelgracht en de Weteringschans, bedoeld om de acceptatie van homoseksuele liefde te bevorderen. Het was lastig om een plek voor dit werk te vinden, ondanks de al toegezegde subsidie door het AFK. Veel pand-eigenaren weigerden deze voorstelling.

13. *Behind the Rainbow* (2024), Hoek Vijzelgracht & Weteringschans, Judith de Leeuw, (foto Ceescamel)

14. Anne Frank-mural (2016), NDSM-werf, Eduardo Kobra, (foto Marion Golsteijn)

VAN GUERRILLAGROET TOT GEMEENTELIJKE OPDRACHT:
AMSTERDAMSE MUURKUNST IN BEELD

Van der Laan, Mercatorplein, Kamp Seedorf (foto Ceescamel)

14. De meeste muurschilderingen bevinden zich buiten het centrum, zoals op het NDSM-terrein. De Anne Frank-mural op de muur van Museum STRAAT, gemaakt door de Braziliaanse kunstenaar Eduardo Kobra, van maar liefst 240 m² trekt internationale aandacht.

15. Opmerkelijk is dat de vorige burgemeester Eberhard van der Laan vooral in de vorm van streetart herdacht wordt. Het dubbelportret op het NDSM-terrein van Eberhard van der Laan door het Nederlandse kunstenaarsduo Telmo Miel werd gemaakt in opdracht van Street Art Today, nadat bekend was geworden dat hij wegens ziekte zijn functie neerlegde. Op 30 september 2017, na slechts vijf dagen werk, voltooide Telmo Miel het werk. Daarnaast wordt Van der Laan herdacht in het werk van Kamp Seedorf op het Mercatorplein en door een klein beeldje van Street Art Franky op de gevel van Paradiso.

TERMINOLOGIE

Wat wordt onder graffiti, streetart en murals verstaan? Dit zijn vormen van muurkunst elk met hun eigen ontstaansgeschiedenis, intenties, technieken en relatie tot publiek en stedelijke autoriteiten. Graffiti is een rauwe, autonome uiting die vaak de grenzen van stedelijke controle opzoekt. Streetart biedt een breder scala aan creatieve mogelijkheden en nodigt vaker uit tot maatschappelijke dialoog. Murals ontstaan meestal in samenwerking of in opdracht en hebben vaak minder subversieve kracht dan hun voorgangers; ze bewegen zich soms in de richting van stadspromotie.

Voor een heldere discussie is het goed om een beeld te hebben van diversiteit aan verschijningsvormen van muurkunst. De categorieën zijn overigens fluïde, veel streetartists en muralists hebben een achtergrond in graffiti, en beeldend kunstenaars worden soms uitgenodigd murals te ontwerpen, waarbij anderen ingehuurd worden om hun ontwerpen daadwerkelijk aan te brengen.

Voor het definiëren van muurkunst zijn uiteenlopende aspecten van belang. Het wordt aangebracht op en interfereert daardoor in bestaande elementen in de openbare ruimte, zoals muren, straatmeubilair maar ook treinen en bouwketen. Streetart kan ook opgevat worden als een conversatie met de stad, vaak met een kritische of ironische boodschap. Met name de niet-geautoriseerde vormen van muurkunst zijn een manier om ruimte in de stad te claimen. Muurkunst is efemeer en tijdelijk, hoewel die tijdelijkheid zowel enkele uren als jaren kan beslaan.

Tijdens de expertmeetings blijkt dat ook onder deze groep betrokkenen geen eenduidigheid heerst over de terminologie. Waar de één 'streetart' als overkoepelende term ziet, spreken anderen liever van 'muurkunst', 'vrije kunst' of 'post-graffiti'. De voorkeuren hangen samen met context, generatie en positie: kunstenaars, beleidsmakers en curatoren blijken elk hun eigen taal te hanteren voor wat op gevels en muren verschijnt.

In dit advies hanteert SCA murals, of muurschilderingen, voor grote in opdracht gemaakte werken. Streetart gebruiken we vooral in de nauwe betekenis van (meestal) anonieme interventies. Graffiti betreft meestal op woorden gebaseerde *stylewriting* hoewel ook graffiti steeds figuratiever lijkt te worden.

16A. *Tijgermoeders van de Kolenkit* (2020), Wiltzanghlaan 68-88, Sidney Waerts

16B. *Unity in Diversity* (2020), Wiltzanghlaan 68-88, Saïd Kinos

16C. *Four Peas in a Pod* (2020), Wiltzanghlaan 68-88, Iriée Zambélé

17. *Aan tafel* (2024), Staatsliedenbuurt, Pris Roos i.s.m. Team Kallenbach, Ben Plummer & Sandro Angelo, (foto Denise van Gerven)

16. Stadsdeel West was opdrachtgever in het project *Muren van West*, een collectie van muurschilderingen verspreid door Bos en Lommer. Het doel was verhalen uit de buurt zichtbaar maken. Voorbeelden zijn Sidney Waerts' 'tjigervrouwen', Saïd Kinos' 'Unity in Diversity' en Floor van het Nederends 'Stamboom van de Buurt'. Het project is uitgebreid gedocumenteerd, inclusief een podcast.

17. Een recent project waarbij nauw is samengewerkt met buurtbewoners is de dubbele muurschildering van Pris Roos, *Aan tafel* (2004), in de Staatsliedenbuurt.

18A. *Beter een goede buur dan een verre vriend* (2019), Platanenweg, SMUG

18C. *Zwevende vrouw met duiven* (2019), Platanenweg, Kaspar van Leek & Niels van Swaemen (Studio Giftig)

18B. *In case of lost childhood, break glass* (2019), Platanenweg, Leon Keer

18D. *From wherever you come, here you are welcome* (2019), Platanenweg, Julieta XLF

18E. *De appel valt niet ver van de boom* (2019), Platanenweg, Sjem Bakkus & Ives.one

18F. *When it comes to settling disputes, patience and compassion are often more useful than magic* (2019), Platanenweg, HERA

18. Muurschilderingen worden ingezet om het veiligheidsgevoel te vergroten. De tien muurschilderingen van 10 bij 15 meter aan de Platanenweg in Oost waren in 2019 onderdeel van de renovatie van de flats. Woningcorporatie Stadgenoot gaf de opdracht aan Amsterdam Street Art (ASA) die verschillende kunstenaars benaderde. De variatie in stijlen moest ervoor zorgen dat elke bewoner iets aan zou spreken.

PROCESSEN RONDOM MUURKUNST IN AMSTERDAM

In dit hoofdstuk worden aanbevelingen gedaan voor het ontwikkelen van zorgvuldige processen voor de totstandkoming van muurkunst.

INITIATIEF

Het initiatief voor murals kan van veel verschillende partijen komen: woningbouwverenigingen, bedrijven, pandeigenaren, bewoners of de kunstenaar zelf. Soms gebeurt dat via een gemeentelijke regeling voor buurtinitiatieven, zoals Centrum -/Oost -/West Begroot. Tijdens de expertmeetings werd duidelijk dat veel initiatieven niet voorgelegd worden of zijn aan de gemeente of SCA. Het proces voor de totstandkoming van een muurschildering wordt als ondoorzichtig ervaren. In de aanvraagprocedure in het kader van de nieuwe Omgevingswet is er geen categorie muurschildering. Alleen voor het aanbrengen van een muurschildering op een monument moet een vergunning aangevraagd worden. Voor de overige gevallen is toestemming van de pandeigenaar voldoende. Het is dus niet wettelijk noodzakelijk om te overleggen met omwonenden. De in juni 2024 ingevoerde Participatieverordening gemeente Amsterdam veronderstelt overigens wel participatie die zorgvuldig, transparant en navolgbaar is.

Voor een zorgvuldiger omgang met de openbare ruimte en betrokkenen pleiten we, zeker voor murals van groot formaat en op prominente plekken, om met de relevante stakeholders in gesprek te gaan en om advies te vragen aan Stadscuratorium Amsterdam. Stadscuratorium beoordeelt de impact van een kunstwerk op de omgeving, de artistieke zeggingskracht en het creatieproces. Deze voorafgaande toetsing kan helpen om te voorkomen dat een werk achteraf als een 'exces' wordt

bestempeld. Deze stappen en overwegingen zijn samengevat in de checklist die als onderdeel van dit advies is opgenomen.

Als er protesten uit de buurt zijn en een handhavingsverzoek komt, wordt de Commissie Omgevingskwaliteit (COK) ingeschakeld. De COK kan een muurschildering als 'exces' aanmerken als deze "in ernstige mate in strijd is met redelijke eisen van welstand" (Welstandsnota, p. 23). Hoewel de voorbeelden in de Welstandsnota zich vooral op gebouwen richten, kan voor murals gedacht worden aan het gebruik van "sterk contrasterende kleuren", zeker op een zeer zichtbare locatie waar de openbare ruimte van groot belang is voor het al dan niet beschermd stadsgezicht. Murals kunnen hieronder vallen vanwege hun afwijkende kleurgebruik, afbeelding en vormgeving. De COK vraagt daarbij pre-advies aan Stadscuratorium dat ook kijkt naar artistieke zeggingskracht en het proces rond totstandkoming van een werk. SCA adviseert helderdere criteria voor 'exces' te formuleren voor muurkunst (in samenspraak met de Commissie Omgevingskwaliteit) als aanvulling op de huidige welstandsnota – zie de aanbevelingen die SCA doet bij vergunningen.

Juist door de uiteenlopende opdrachtsituaties zijn er grote verschillen betreffende formulering opdracht, keuze kunstenaar, participatie van buurtbewoners en budgetten. Vaak worden murals gezien als een snelle en goedkope manier om een plek een ander aanzicht te geven. Zeker bij oppervlakten van een bepaalde schaal adviseert SCA daarom richtlijnen te ontwikkelen en een checklist (zie pagina 13-14) op te stellen. Deze kunnen in samenspraak met de stad en haar stakeholders uitgewerkt worden. Ook bij kleinere projecten (zoals in het kader van Centrum Begroot) maakt een duidelijke checklist de kans op een goed en gedragen resultaat groter. Een recent voorbeeld van een Centrum

Begroot project waarbij de kunstenaar een deel van het werk weer moest verwijderen na klachten van omwonenden is de mural Pink Dream van Nouch op een pand van Lieven de Key aan het Bijltjespad op Kattenburg.

Belangrijk is ook dat muurkunst goed wordt ingebed in de lokale context, bijvoorbeeld door samenwerking met organisaties, curatoren of bemiddelaars die kennis hebben van de lokale graffiti- en street-artscene. Op plekken die al geclaimd zijn door graffitischrijvers is de kans groter dat nieuw werk wordt overschreven, zeker wanneer dat door een kunstenaar van buiten de scene of buurt is aangebracht. Partijen die de afgelopen jaren een bemiddelende rol hebben gespeeld bij muurschilderprojecten zijn onder andere Street Art Museum Amsterdam (Nieuw-West), museum STRAAT (Noord), Finger.nl (Zuidoost) en ASA, Mokumse Muurtjes en Team Kallenbach, die stadsbreed actief zijn.

PARTICIPATIE EN ARTISTIEKE KWALITEIT

Tijdens de expertmeetings kwam herhaaldelijk het belang van artistieke kwaliteit van murals aan de orde. De huidige tendens gaat vaak richting schildertechnisch hoogwaardige, hyperrealistische werken, die weinig ruimte laten voor de verbeelding van voorbijgangers. Er werd zelfs, enigszins gekserend, gesproken over een quatum voor dieren en bloemen. De voorkeur voor gemakkelijk herkenbare beelden hangt vaak samen met buurtparticipatie.

Vooruitlopend op het advies over participatie dat SCA in 2026 zal uitbrengen, adviseert SCA bij de initiatieven tot muurschilderprojecten bewoners niet rechtstreeks te vragen wat ze willen zien. In plaats daarvan is het effectiever om op een breder niveau – bij voorkeur samen met een curator of bemiddelaar – te bespreken wat er speelt in de buurt en welke associaties mensen hebben bij de plek. Deze informatie kan vervolgens aan de kunstenaars worden doorgegeven.

Daarnaast is het belangrijk om in gesprekken met bewoners te benadrukken dat ambiguïteit een waarde van kunst kan zijn, zodat beschouwers ruimte krijgen om er iets van zichzelf in te leggen. Ook is aandacht voor de stedenbouwkundige context van belang: hoe staat de schildering op de muur, hoe staat de muur in het gebouw en hoe staat het gebouw in de straat? SCA adviseert participatie te organiseren via gesprekken en niet via (online) verkiezingen, die vaak oppervlakkig zijn en gemakkelijk 'gekaapt' kunnen worden. Tijdens de expertmeetings werden ook andere vormen van participatie besproken, zoals meewerken aan de uitvoering van het werk of het maken van video's en socialmediacontent over het project.

AANBEVELINGEN: INITIATIEF, PARTICIPATIE EN ARTISTIEKE KWALITEIT

Voor gemeente, beleidsmakers en toezichthouders

- **Ontwikkel duidelijke richtlijnen** voor de aanvraag en ontwikkeling van murals, inclusief een praktische checklist voor initiatiefnemers (kunstenaars, bewoners, woningcorporaties, bedrijven en gemeentelijke diensten). Zie checklist die is opgenomen als onderdeel van dit advies.
- **Zorg voor bekendheid** van deze richtlijnen over murals bij alle relevante partijen, zoals gemeentelijke instanties als gebiedsmakelaars en stadsdelen.
- **Investeer in kennisdeling en scholing** van ambtenaren en opdrachtgevers over de specifieke kenmerken van deze kunstvormen, en het proces en regelgeving rondom muurkunst.

Voor initiatiefnemers (inclusief gemeente als opdrachtgever)

- **Maak ruimte voor vooronderzoek en schetsfase:** dit vergt tijd en budget. Artistieke honoraria moeten conform Fair Practice zijn, ook voor de ontwerpfase.
- **Betrek professionele expertise** bij grotere projecten – bijvoorbeeld curatoren, bemiddelaars of kunstinstellingen – om artistieke kwaliteit en samenhang te waarborgen.
- **Vermijd symbolische of oppervlakkige participatie:** betrek bewoners op een betekenisvolle manier, bijvoorbeeld via gesprekken over thema's of inspiratie, niet over exacte vorm, inhoud of kunstenaar.
- **Zorg voor transparantie** in selectieprocedures: voorkom dat steeds dezelfde partijen opdrachten krijgen zonder open uitvraag.

VERGUNNINGEN

Stadscuratorium stelt voor een gedifferentieerde staande praktijk te ontwikkelen voor murals en streetart. Andere gemeenten, zoals Nijmegen, hebben al beleid in deze richting; ter illustratie zijn hun beleidsplannen in de bijlage opgenomen. Kleine projecten, zoals schilderijen op elektriciteitskastjes, of tijdelijke werken (tijdelijk voorlopig gedefinieerd als minder dan 10 jaar) zouden geen vergunning nodig hebben, behalve op monumenten. Overleg met het SCA en de COK is gewenst in de volgende gevallen: bij muurschilderingen die vanwege hun schaal en omvang prominent aanwezig zijn, bij gevoelige locaties, en bij initiatieven die met publieke middelen tot stand komen. Voorbeelden van zulke locaties zijn: monumenten, beschermde stadsgezichten, of gebieden met een hoge stedelijke dichtheid en veel belanghebbenden. Dit overleg is ook bedoeld om latere handhaving op basis van excessen te voorkomen. Bij AFK-subsidieaanvraag kan een positief SCA-advies als voorwaarde dienen.

Tegelijkertijd moet rekening worden gehouden met het risico dat vergunningstrajecten projecten vertragen, en is het nuttig om maten, schaal en tijdelijkheid van werken duidelijk vast te leggen. Op langere termijn kan het initiatief worden genomen voor een helder, landelijk afgestemd beleid voor grootschalige murals, in samenwerking met gemeenten en landelijke kunstinstanties, met uitwisseling van ervaringen en eenduidige richtlijnen.

AANBEVELINGEN: VERGUNNINGEN

Voor gemeente, beleidsmakers en toezichthouders

- **Formuleer heldere criteria voor 'exces'** voor muurkunst (in samenwerking met de Commissie Omgevingskwaliteit) als aan vulling op huidige welstandnota, zodat handhaving niet arbitrair is. Denk aan kleurgebruik, afstemming op de omgeving en technische kwaliteit, én de criteria waar SCA in een pre-advies aan COK naar kijkt.

- **Zorg voor een heldere vergunningprocedure.** Bijvoorbeeld voor het gebruik van hoogwerkers of andere technische middelen.
- **Ontwikkel een checklist** voor murals op prominente plekken, waarin SCA een pre-adviserende rol heeft bij de totstandkoming van projecten. Op langere termijn kan een landelijke dialoog met andere steden en het ministerie bijdragen aan het uitwisselen van ervaringen en het ontwikkelen van eenduidige (landelijke) richtlijnen.

Voor initiatiefnemers (inclusief gemeente als opdrachtgever)

In een advies **van Stadscuratorium of pre-advies aan de Commissie Omgevingskwaliteit** wordt onder meer gekeken naar (elementen opgenomen in de checklist):

- Toestemming van de pandeigenaar en architect
- Vergunningplicht
- Onderzoek naar de staat van de muur
- Omschrijving van de opdracht (thema, zichtlijnen, relatie met omgeving)
- Procedure voor selectie van kunstenaar(s)
- Contact met relevante streetart-organisaties
- Participatieproces
- Budget en onderhoudsplan

Een SCA pre-advies is aanbevolen bij alle murals op prominente(re) plekken; een SCA pre-advies naar COK is in beginsel alleen vereist wanneer het stads(deel)bestuur hier expliciet om vraagt. Een SCA pre-advies aan COK is noodzakelijk voor de situaties die een vergunningplicht kennen zoals bij monumenten. Wanneer sprake is van beschermd stadsgezicht geldt eveneens de aanbeveling tot het inwinnen van een SCA-advies.

19A. *Tropisch Vogelbos* (2019), Onderdoorgang A10/Goiseweg, Leone Schröder

20: Tunnel of Love en Tunnel of Color (2018), Venserpolder, PLYGRND.city

19B. *Vlinderparadijs* (2019), Onder Duivendrechtse brug, Leone Schröder

19. In Amsterdam zijn muurschilderingen steeds vaker onderdeel van grootschalige kunstprojecten die gemeenschappen betrekken. In opdracht van de gemeente maakte BRIGHT UP een visie om hoofd fietsroutes aantrekkelijker te maken. Elke route kreeg een thema. Zo kreeg de route bij de A10/Gooiseweg, op de onderdoorgang langs de Weespertrekvaart, het thema 'Tropisch Vogelbos', die symbool staan voor de culturele diversiteit en rijkdom van Zuidoost. Bewoners omarmden het concept, mede omdat ze het eerdere werk al kenden en ook zoiets in hun buurt wilden.

20. *Tunnel of Love* en *Tunnel of Color* (Venserpolder) werden in 2018 gerealiseerd na een participatietraject met PLYGRND.city en 450 gesprekken met bewoners. Het doel was een veiligere en sfeervollere omgeving. Samen met buurtkinderen en scholen werden 385 harten beschilderd met boodschappen van liefde, onder leiding van Louis Norensen en Hoodlab.

21A. *United Painting* (2016), Bijlmer Bajes, United Painting, (foto Jeroen Koolhaas)

21. Muurschilderingen worden ook ingezet bij stadsontwikkeling, waarbij kunst wordt gebruikt om gebieden te revitaliseren. In het Bajeskwartier, getransformeerd van gevangenis naar creatieve hotspot, werkte United Painting samen met asielzoekers. Grote geometrische schilderijen sierden de voormalige gevangenis, ter ondersteuning van een door vluchtelingen gerund restaurant en expositieruimte.

21B. *United Painting* (2016), Bijlmer Bajes, United Painting, (foto Jeroen Koolhaas)

DUURZAAMHEID, NAZORG EN BEHEER

De aandacht voor de duurzaamheid van murals groeit, zowel wat betreft de levensduur van het kunstwerk zelf als de milieueffecten. Sommige kunstenaars gebruiken bijvoorbeeld verf die luchtvervuiling compenseert. Een grondig onderzoek en een goede voorbereiding van de ondergrond zijn essentieel voor de duurzaamheid van het werk.

Vanwege de kwetsbaarheid van murals in vergelijking met traditionele materialen als steen of brons, zijn beheer en nazorg cruciaal. Binnen de centrale stad en stadsdelen leeft terughoudendheid om murals op te nemen in de collectie Buitenkunst, vooral vanwege zorgen over onderhoud, aansprakelijkheid en graffiti. Volgens experts is goed onderhoud echter wel mogelijk met een deugdelijke anti-graffitilaag en het direct verwijderen van tags in de beginfase. Alleen als lokale streetartists het gevoel hebben dat 'hun' muur is afgepakt, wordt behoud lastig.

Maar bij een goede voorbehandeling van de muur, deugdelijke verf en anti-graffitibehandeling neemt de potentiële levensduur toe. Toch wordt bij streetart juist bewust vaak voor tijdelijkheid (van 1 tot 10 jaar) gekozen, om daarna andere kunstenaars een kans te geven. SCA juicht tijdelijkheid toe, dit maakt de stad levendiger en nieuw werk kan inspelen op veranderende wensen, actuele en urgente thema's.

Tegelijkertijd geldt ook bij deze kunstvorm dat sommige werken een iconische betekenis krijgen en dat gepleit wordt voor behoud. Denk daarbij aan bijvoorbeeld de restauraties van de murals van Dr Rat en Keith Haring. Een ander interessant voorbeeld is Glory (2014) van Danny Recal (artiestennaam van Daniël Oosterman) en El Pez of Pez Pescao (artiestennaam van José Sabate) geïnspireerd op het Melkmeisje van Johannes Vermeer, een van de vroege werken van

SAMA in de Martinus Nijhoffstraat. De buurt en SAMA willen het werk houden, maar de kunstenaars willen het zelf niet restaureren of toestemming geven dat door anderen te laten uitvoeren. Goede afspraken (bijvoorbeeld over wie het werk mag herstellen: de kunstenaar zelf of iemand anders) tijdens het maakproces helpen. Uiteindelijk zijn de gevoelens van de buurt over een werk niet te voorspellen.

AANBEVELINGEN: DUURZAAMHEID, NAZORG EN BEHEER

Voor gemeente als beleidsmaker/toezichthouder

- **Ontwikkel technische richtlijnen** over geschikte ondergronden, duurzame verfsoorten, milieueisen, onderhoud en bescherming, en zorg dat deze gemeentebreed (of nationaal) beschikbaar zijn. Overweeg samenwerking met partners als de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) of Kunstwacht.

Voor initiatiefnemers (inclusief gemeente als opdrachtgever)

- **Neem beheer en onderhoud op in de opdrachtverlening:** stel een termijn (bijvoorbeeld 5 of 10 jaar) vast inclusief onderhoudsbudget bij het opstellen van een opdracht. Maak hierbij ook ruimte voor een moment van evaluatie waarbij wordt gekeken of het werk nog langer zou moeten blijven op basis van zowel de technische kwaliteit als de inhoudelijk-artistieke relevantie.
- **Waarborg kwaliteit door juiste uitvoeringstijd:** sta realisatie alleen toe bij geschikte weersomstandigheden (bij voorkeur in de zomer).

DOCUMENTATIE EN COMMUNICATIE NAAR DE STAD

Op de gemeentelijke website Buitenkunst zijn murals, streetart en graffiti momenteel willekeurig opgenomen. Veel projecten zijn minimaal of onvolledig gedocumenteerd, zoals If Walls Could Speak aan de Platanenweg. Of staan slechts vermeld als “Muurschildering (ongedateerd)”, of worden weinig zeggend beschreven.

Een uitzondering vormt de muurschildering aan de Tweede Kostverlorenkade, waarvoor wel een uitgebreide, zij het stilistisch matige, beschrijving is opgenomen die inhoudelijk en procesmatig inzicht biedt. Graffiti ontbreekt grotendeels, op een enkele vermelding na, zoals de tag van Pez (omschreven als “een geschenk aan de wijk”) en een afbeelding van een “Goth Graffiti” van de APC-crew, een project van SAMA.

In een eerder SCA-advies over ‘Collectie-inventarisatie en de ontsluiting van kunst in de openbare ruimte van Amsterdam’ is al aanbevolen om ook verwijderd of niet meer bestaand werk op te nemen als immaterieel erfgoed. Juist het digitaal bewaren van deze meer vergankelijke kunstvormen zou het overzicht van kunst in de openbare ruimte rijker en aantrekkelijker maken. Dat zou kunnen betekenen: het opnemen van de Hall of Fame bij NDSM en de Amsterdamse Brug, het tonen van het graffitiverleden van het Mr. Visserplein naast de huidige murals, het documenteren van projecten van R.U.A., en het opnemen van of ten minste verwijzen naar de collecties van SAMA en het NDSM-terrein. Ook nieuw werk, zelfs als het niet in gemeentelijke opdracht is ontstaan, krijgt bij voorkeur ook een plek op de Buitenkunst-website. Hierbij kan ook verwezen worden naar bestaande (digitale) overzichten van streetart en murals, zoals die van Street Art Map Amsterdam, Vagabundler, Blocal Travel of Street Art Cities.

AANBEVELINGEN: DOCUMENTATIE EN COMMUNICATIE NAAR DE STAD

Voor gemeente als beleidsmaker/toezichthouder

- **Zorg voor structurele documentatie en registratie** via een toegankelijke, actuele online databank in samenwerking met opdrachtgevers (stadsdelen, woningcorporaties) en Kunstwacht. Voeg bestaande en iconische historische projecten toe aan de website Buitenkunst.
- **Evalueer projecten** op zowel artistieke als sociale impact en ontwikkel samen met kennisinstellingen kwalitatieve meetinstrumenten.
- **Stimuleer tijdelijke muurkunst:** wijs muren aan die periodiek kunnen wisselen van kunstwerk. Dit voorkomt wildgroei en biedt kansen voor nieuwe makers.

22A. BLM mural (2020), Tolhuistuin, Hedy Tjin, (foto A-lab.nl)

22B. Mural Anton de Kom (2020), Anton de Komplein, Hedy Tjin

**VAN GUERRILLAGROET TOT GEMEENTELIJKE OPDRACHT:
AMSTERDAMSE MUURKUNST IN BEELD**

22. Hedy Tjin maakte in 2021 een muurschildering bij de Tolhuistuin ter ere van slachtoffers van anti-zwart geweld. Ze maakte ook een mural van Anton de Kom in Zuidoost en, met Dewy Elsinga, een memorial bij The Black Archives. Vaak worden muurschilderingen het slachtoffer van graffitischrijvers die er tags op zetten. In dit geval ging het om een kwaadaardiger actie. De geschilderde portretten werden met witte verf besmeerd en met de letter WLM (White Lives Matter).

23. Veel recente muurkunst neigt naar hyperrealisme, met veel kleurrijke bloemen en vlinders, zoals het werk van Tim Rodermans in de Sarphatistraat. Hij beeldde zijn zoon Djao af, in de verte starend, omringd door vlinders en paarse bladeren.

23: Urban Jungle (2024), Sarphatistraat, Tim Rodermans, (foto Ceescamel)

24: *Pearl of the South* (2023), Amstelveenseweg, Roelof Schierbeek, (foto Roland Ykel)

25: *Schutting* (1983/84), Waterlooplein, Hugo Kaagman, (collectie Amsterdam Museum)

24. Een opmerkelijk Amsterdams fenomeen is de voorliefde om oude meesters of hun werk als muurschilderingen te vereeuwigen zoals Rembrandt van Karski op de Albert Cuypmarkt en de 117 vierkante meter grote mural *Pearl of the South* (naar het Meisje met de Parel) op de Amstelveense weg.

25. Een van de Amsterdamse streetart pioniers is Hugo Kaagman die vanaf de late jaren zeventig allerlei oppervlakten in de stad versierde met zijn beelden gemaakt met sjablonen. Vaak wordt de Franse Blek Le Rat omschreven als de 'vader van de stencilgraffiti' maar *Stencil King* Kaagman experimenteerde al eerder met deze techniek.

GRAFFITI EN VRIJPLAATSEN

Dit advies behandelt graffiti separaat omdat deze kunstvorm zich meestal afspeelt buiten de processen van opdrachten, vergunningen en participatie. Een sterke graffiti- en streetartcultuur draagt bij aan het creatieve karakter van Amsterdam. Vrijplaatsen zijn essentieel om deze scene levend te houden en ruimte te geven aan nieuwe generaties kunstenaars.

Amsterdam had in de jaren '80 en '90 een rijke graffiti cultuur. Tegenwoordig zijn legale plekken schaars en slecht onderhouden. Toch blijft graffiti populair en relevant, en groeit de behoefte aan goede vrijplaatsen waar kunstenaars ongestoord kunnen werken. Tijdens de bijeenkomsten werd vaak geconstateerd dat een deel van de huidige muurkunstenaars wortels heeft in de graffiti scene. Voor veel jongeren is graffiti een manier om zich uit te drukken en een stempel op de stad te zetten. Dat kan gebeuren met snelle tags (letterwriting) en deze vorm zal illegaal blijven bestaan. Veel muurkunstenaars hebben behoefte om, niet gestoord door angst om beboet te worden, zichzelf te ontwikkelen door groter werk te maken. Deze werken worden vaak snel overgeschilderd/gespoten door anderen maar leven online voort op Instagram accounts en websites.

Uit het onderzoek dat Sam Rees voor SCA heeft verricht – als bijlage toegevoegd – blijkt dat de huidige graffiti-vrijplaatsen vaak moeilijk bereikbaar, overvol of ongeschikt zijn door hun ligging en kwaliteit. Daarnaast zijn er nauwelijks voorzieningen zoals afvalbakken, verlichting of toiletten, en bevinden de meeste locaties zich aan de rafelranden van de stad.

NDSM-werf (gedoogd): populair maar toeristisch en commercieel. Wordt daarom wel Grafteling genoemd. Gebrek aan rust, veel fotograferende toeristen die ook vaak werk meteen overschilderen (met spuitbussen die verkocht worden bij STRAAT).

Java-eiland (officieel): kleine muur, goed bereikbaar, maar beperkt in ruimte en hoogte en vaak winderig.

Amsterdamsebrug en Schellingwoudebrug (deels officieel): ruim en historisch, maar ook niet-gedoogde plekken en daarom kwetsbaar voor het ontvangen van een boete.

Landmarkt (gedoogd): rustige sfeer, goede muur, maar modderig en afgelegen.

Anderlechtlaan skatepark (officieel): slecht onderhouden en lage muurtjes, weinig gebruikt.

AGALAB (gedoogd): rustige plek met lange muur, maar illegaal en matige staat van onderhoud.

Ook kent de stad een aantal zogenaamde gedoogplekken. Op deze locaties wordt graffiti weliswaar getolereerd, maar in de praktijk worden schrijvers er vaak weggestuurd:

De Omval, spooronderdoorgang naast de Omval; **Dijksgracht/Piet Heinkade**, tussen Hannekes Boom en de Klimmuur Amsterdam Centraal; **A10 langs het Jaagpad** richting Nieuwe Mee; **Skatepark Amsterdam Zuid**; skatebaan bij **Kraaiennest**; skatepark Nelson **Mandelapark**; **Karspeldreef** en **Hakfort** in Zuidoost.

Glory (2014), Martinus Nijhoffstraat, Recal en El Pez (foto Ceescamel)

Goth graffiti (2016), Geuzenveld-Slotermeer, APC (bron Buitenkunst)

GRAFFITI: HANDHAVEN OF KOESTEREN?

Vanaf 1 januari 2024 tot 1 januari 2025 ontving de gemeente 4.719 meldingen over graffiti. Het gebeurt niet vaak dat graffitischrijvers op heterdaad betrapt worden. Wat betreft graffiti bestaat de rol van de gemeente vooral uit verwijderen, met name als graffiti wordt aangebracht op monumenten en/of in het geval van racistische teksten. Het team AntiPlak en Klad (APK) van de gemeente verwijdert plak en klad (graffiti en stickers) van gemeentelijke eigendommen op basis van meldingen en eigen waarnemingen. Het team APK bestaat uit 15 medewerkers die in heel Amsterdam worden ingezet om van openbare gebouwen en straatmeubilair graffiti, stickers en posters te verwijderen.

Voor particuliere panden zijn de eigenaren zelf verantwoordelijk. Veel ondernemers huren daarom schoonmaakbedrijven in om graffiti te verwijderen. Zo hebben de ondernemers in de 9 straatjes een contract voor het één maal per jaar verwijderen van graffiti en stickers. Ook is het verwijderen van graffiti naast en op reclameborden soms onderdeel van een reclamecontract. De gemeente stelt eisen aan de manier waarop graffiti verwijderd mag worden: niet met chemische middelen. Verwijderen gebeurt daarom met stoom (water op 150 graden). Met name van natuursteen blijkt spuitbusverf lastig te verwijderen.

De gemeente worstelt zelf ook met wanneer op te treden, zoals ook blijkt uit de raadsinformatiebrief van mei 2025 als beantwoording van schriftelijke vragen van het lid Havelaar inzake 'van spuitbus naar schoonmaakborstel'. In 2019 werd deze kwestie voor het eerst voorgelegd aan SCA: zou de graffiti op het terrein van de NDSM verwijderd moeten worden? SCA adviseerde de graffiti niet te verwijderen, onder andere vanwege de significante artistieke waarde van de graffiti op deze locatie.

AANBEVELINGEN: GRAFFITI EN VRIJPLAATSEN

Voor gemeente als beleidsmaker/toezichthouder

- **Erken bestaande gedoogplekken** zoals de Landmarkt om ruimte te bieden aan kunstenaars en beginnende makers.
- **Creëer een aantal nieuwe, goed uitgeruste vrijplaatsen** met ruime, hoge en gladde muren, goede bereikbaarheid en basisvoorzieningen, verspreid over de hele stad, met name in West, Noord en Zuidoost en betrek daarin stedenbouwkundige, architectuurhistorische waarde (vooraf).
- **Werk samen met de graffiti-scene** bij het vormgeven van beleid en inrichting. Erken graffiti als waardevol onderdeel van de stedelijke cultuurgeschiedenis en betrek graffitischrijvers bij het beheer en programmering van deze plekken. Ondersteun initiatieven zoals jams, educatieprogramma's en oefenmuren als alternatief voor "vandalisme".
- **Stimuleer milieuvriendelijk werken**, bijvoorbeeld via milieuvriendelijke spuitbussen en het gebruik van latex bij achtergrondlagen.

Muurschildering (z.j.), Jacob van Lennepstraat, Aam Solleveld (bron Buitenkunst)

Tag (2014), Ruys de Beerenbrouckstraat, Pez (bron Buitenkunst)

26. *Slangenpand* (2009), Spuistraat, Ptries van Elsen, (foto Eoghan O'Lionnain)

26. Op sommige plekken verschenen illegaal werken, die later officiële kunst in de openbare ruimte werden, op andere plekken verdween streetart door gentrificatie. Dat gebeurde met name in de Spuistraat, met als meest iconische plek het Slangenpand, een in 1984 gekraakt pand waar Ptries van Elsen in 1990 een slangenkop op schilderde, en later het hele lijf.

27. Kamp Seedorf is een eigenzinnig collectief uit Almere dat streetart verheft tot een ode aan voetbal, popcultuur en alledaagse helden. Ze werken met sjablonen op papier, waardoor ze snel en effectief kleurrijke portretten of iconische beelden kunnen creëren. Ze blijven bewust onder de radar, wat bijdraagt aan hun mystiek. Op verschillende plekken in de stad bracht Kamp Seedorf stencils aan met Johan Cruyff (nummer 14), Frank Rijkaard en Ruud Gullit, maar ook met volkszangers als Tante Leen.

27A. *Voetbalhelden* (2021), Zeeburgereiland, Kamp Seedorf

27B. *Stencil* (jaartal onbekend), Wibautstraat, Kamp Seedorf

VOORUITBLIK

Stadscuratorium Amsterdam doet de aanbeveling aan de afdeling Kunst en Cultuur om de aanbevelingen uit dit advies en de checklist op te nemen in het uitvoeringskader van het Kunstenplan 2025-2028 dat in de maak is. Dit zal naar verwachting leiden tot een helderdere plek voor muurkunst in het beleid, meer regie op de positie ervan en ruimte voor nieuwe makers. Stadscuratorium roept de directie Kunst en Cultuur op in samenwerking met Ruimte en Duurzaamheid en Grond en Ontwikkeling hierin samen verder te werken. SCA is graag bereid om, desgevraagd, een adviserende rol te spelen in dit proces.

Daarnaast kijkt SCA uit naar de handreiking Kunst in de Openbare Ruimte deel III - *Processen en rollen* - die door Kunst en Cultuur wordt ontwikkeld. De beloofde handreiking deel III zal straks een geschikt communicatie-instrument zijn voor alle stakeholders rondom KIOR, inclusief de processen rondom muurkunst. Deel I en deel II van de handreiking zijn zowel [hier](#) als in de bijlagen van dit document te vinden.

Bovendien organiseert SCA op 30 januari 2026 een stadsdialoog in Pakhuis de Zwijger, waarbij het gesprek over murals, streetart en graffiti voortgezet wordt. In de tussentijd meer lezen over murals, streetart en graffiti in Amsterdam? Op de SCA-website verschijnt binnenkort een collectieverhaal van Annemarie de Wildt over de ontwikkeling en geschiedenis van muurkunst in Amsterdam.

Stadscuratorium dankt allen die aan dit advies hebben bijgedragen en aan de betrokken lezer, die dit advies tot zich zal nemen.

28A. *The Circus Has Left Town* (2008), Oude Haagseweg, Pipsqueak Was Here!!!

28B. *The Circus Has Left Town* (2014), Oude Haagseweg, Pipsqueak Was Here!!!

29. *Super Nurse* (2020), NDSM-werf, FAKE, (bron onbekend)

28. Ook het streetart werk *Apes* van kunstenaarsduo Pipsqueak Was Here, onder brug over Ringvaart (Oude Haagseweg), is een voorbeeld van een op eigen initiatief gemaakt werk dat later 'officieel' werd. In 2023 kreeg Pipsqueak een opdracht voor een nieuwe versie van het werk, toen de oude versie wegens herstructurering van het gebied moest verdwijnen.

29. In Amsterdam zijn tientallen Nederlandse en buitenlandse streetartists actief. Hier slechts enkele voorbeelden. FAKE is bekend om zijn kleurrijke sjablonen en sociale commentaren. Hij werd vooral bekend met zijn schildering *Super Nurse* op het NDSM-terrein, tijdens de eerste coronaweken.

30A. *Buiten de ring gebeurt het* (2020), World Fashion Centre, Hans de Tweede, (bron Hans2.nl);

30B. *Ze komen eraan* (2020), Waterlandpleinbuurt, Tycho

30. Met name de wooncrisis zette aan tot een nieuwe golf van kritische streetart. Kunstenaars als Tycho en Hans de Tweede richten zich op stedelijke thema's zoals gentrificatie, woningnood en massatoerisme. Tycho heeft een achtergrond in graffiti. Hun subversieve uitingen in de openbare ruimte, teksten en alternatieve straatborden, zijn geëngageerd, gericht op een breed publiek en op stedelijke veranderingen, maar ook vol wrange humor.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Abarca, Javier, *Art & Place, van graffiti tot land art. De kloof tussen straat en hedendaags overbruggen*, in Milo Vermeire (samenstelling), *Scratching the Surface, een verkenning van graffiti en street art*, nummer 16 in de essayreeks van het Mondriaan Fonds, 2024

Abarca, Javier, Thomas Chambers, *Punk Graffiti Archives, the Netherlands*, Urbanario Madrid 2018

BLocal, Giulia en Alex Pope, *Geschiedenis graffiti en street art: de jaren '60 en '70*, link: <https://straatmuseum.com/nl/blog/geschiedenis-graffiti-en-street-art-de-jaren-60-en-70>

BLocal, Giulia en Alex Pope, *Geschiedenis graffiti en street art: de jaren '80 en '90* link: <https://www.straatmuseum.com/over-straat/geschiedenis-graffiti-en-street-art-de-jaren-80-en-90>

BLocal, Giulia en Alex Pope, *Geschiedenis graffiti en street art: de jaren '00 en '10* link: <https://www.straatmuseum.com/over-straat/geschiedenis-graffiti-en-street-art-de-jaren-00-en-10>

Dekeukeleire, Jeannette, Leonie Wingen en Anna Stolyarova, *Street Art & Democracy*, Street Art Museum Amsterdam, z.j.

Eaton, Katie, *If You Can't Beat Them, Paint Them: A Study of Reclaiming and Commoning Public Space in Amsterdam*, Master Thesis Urban and Regional Planning: Spatial Sustainability Studies, Amsterdam 2025

Kamper, Kees, *Amsterdam Street Art*, Komma 2023

Loon, Jannes van, 'De geografie van graffiti', in *Geografie*, februari 2011 p.10-13

Street Art Museum Amsterdam, *Ondernemingsplan SAMA 2024-2027*

Tiggelen, Richard van, Aileen Middel, *Graffiti – New York Meets The Dam, Amsterdam*, Dutch Graffiti Library, 2015.

Vermeire, Milo (samenstelling), *Scratching the Surface, een verkenning van graffiti en street art*, nummer 16 in de essayreeks van het Mondriaan Fonds, 2024)

GEMEENTE AMSTERDAM

Gemeente Amsterdam, *De schoonheid van Amsterdam, Welstandsnota 2016* (technische herziening januari 2024)

Gemeente Amsterdam. (2024). Hoe street art de Straten van Amsterdam opfleurt. Link <https://www.amsterdam.nl/nieuws/achtergrond/street-art/>

KAARTEN VAN STREETART

Barbara Picci <https://barbarapicci.com/tag/amsterdam/>

Street Art Maps Vagabundler

<https://vagabundler.com/netherlands/streetart-map-amsterdam/>

Street Art Cities <https://streetartcities.com/cities/amsterdam>

Blocal <https://www.blocal-travel.com/category/world/netherlands/amsterdam/>.

SAMA <https://www.streetartmapamsterdam.nl/>

SCA-ADVIEZEN

Advies tot Collectie-inventarisatie en de ontsluiting van Kunst in de Openbare Ruimte (KiOR) van Amsterdam, 2020. Link: <https://stadscuratorium.nl/advice/bijlage-advies-uitvoeringskader-collectie-inventarisatie-stadscuratorium-amsterdam/?highlight=ontsluiting>

Tussen thuiskomen, verdwalen en op bezoek zijn: kunst in de gelaagde stad. Een visie op kunst in de openbare ruimte in de Amsterdamse binnenstad, 2020. Link: <https://stadscuratorium.nl/tussen-thuiskomen-verdwalen-en-op-bezoek-zijn-kunst-in-de-gelaagde-stad/>

31A. DDT666 (2022), Hondecoeterstraat, Ivar Vičs, (foto Cees Hamel)

31C. Graffiti (1985), Piarcoplein, Shoe (bron Graffiti Database)

31B. Graffiti (2004), Mr. Visserplein, Delta (bron Graffiti Database)

31. Graffiti deed zijn intrede in Amsterdam in de jaren zeventig. Pioniers zoals Dr. Rat (Ivar Vičs) brachten punk en graffiti samen, wat leidde tot een rauwe, rebelse kunstvorm. Zijn werken, zoals DDT666 op de Hondecoeterstraat, werden iconen van een opkomende punkbeweging. In de jaren tachtig ontwikkelde de Amsterdamse graffiti-scene zich verder met artiesten zoals Delta (Boris Tellegen) en Shoe (Niels Meulman). Delta, beroemd om zijn driedimensionale abstracte stijl bracht graffiti naar verlaten industriële gebouwen, zoals in het havengebied. Interessant is de recente ontwikkeling waarbij de ooit bestreden graffiti erfgoed wordt. DDT666 van Dr. Rat, jarenlang verborgen achter een struik op de Hondecoeterstraat werd in 2022 gerestaureerd.

32. *Graffiti* (2011), Borneostraat, Laser 3.14, (foto Oscar82, wiki CC)

32. Laser 3.14 is al sinds 1980's een vaste waarde in Amsterdam. Deze kunstenaar-dichter spuit filosofische, poëtische en soms maatschappijkritische teksten op houten schuttingen en bouwplaten, een bewuste keuze voor tijdelijkheid en om geen muren te beschadigen.

33. De ruimtes onder het Mr. Visserplein werden in de 1980's en 1990's een van de hotspots van graffitischrijvers. Later kwamen er andere vrijplaatsen zoals de Amsterdamse brug in Oost en de muur bij het Weteringcircuit. Maar ook huismuren, wegwerkersketen en monumentale gebouwen, zoals de houten Amstelkerk, raakten bedekt onder een steeds wisselende laag graffiti.

34. De grenzen tussen de verschillende vormen van muurkunst zijn vloeïend. Sommige graffitischrijvers ontwikkelen zich tot makers van murals. Een recent voorbeeld is *Mono no aware II* (2024) op de onderdoorgang Korte Prinsengracht. Mick LaRock: 'Dit kunstwerk is een 'mural', maar wel met elementen van traditionele graffiti erin verwerkt'.

33. *Graffiti* (jaren 80), Mr. Visserplein, Onbekend, (bron Stadsarchief)

34. *Mono no Aware* (2024), Haarlemmer Houttuinen, Mick LaRock, (foto Boris Suyderhoud)

COLOFON

Stadscuratorium Amsterdam

Jacquill Basdew

Jeroen Boomgaard

Ted Fenton (secretaris)

Selby Gildemacher

Giulia de Jong

Jeroen Koolhaas

Claudia Linders (voorzitter)

Ilga Minjon

Radna Rumping

Suzanne Sanders

Annemarie de Wildt

Redactie

Ted Fenton

Jeroen Koolhaas

Claudia Linders

Annemarie de Wildt (projectleider)

Ondersteuning, PR en communicatie

Isabel Zoetewij en Giulia de Jong

Beeld

De meeste afbeeldingen zijn door Stadscuratorium gemaakt of komen van gemeentelijke websites als www.amsterdam.nl / www.kunstwacht.nl.

Disclaimer

Mochten er afbeeldingen tussen zitten die over auteursrecht blijken te beschikken, neem dan direct contact op met Stadscuratorium.

Ontwerp

Nina van Tuikwerd

Stadscuratorium dankt de volgende personen en partijen die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit advies over muurkunst:

Met speciale dank aan de Amsterdamse Kunstraad voor haar gastvrijheid.

Nils van Beek (voormalig secretaris Stadscuratorium Amsterdam);

Peter Blijlevens (Beter Blijleven); **Suki de Boer** (AFK); **Peter Both**

(beleidsadviseur Nieuw-West); **Eva Bors** (projectmanager Judith de

Leeuw); **Lars Brehm** (Amsterdam Street Art); **Sebastian Capel**

(voormalig stadsdeelbestuurder Zuid); **Peter Ernst Coolen**,

(art consultancy / STRAAT museum); **Riemer Dekker** (beleidsadviseur

gemeente Nijmegen); **Kristen Denkers** (beleidsadviseur Zuid);

Edo Dijksterhuis (journalist); **Bram van den Einden** (beleidsambtenaar

Tilburg); **Anna Elffers** (onderzoeker naar publiek van kunst en cultuur);

Hilly Engels (Straatmeubilair & Speelvoorzieningen, gem. Amsterdam);

Marieke Gerritsen (beleidsadviseur West); **Petra Heck**

(curator stichting NDSM-werf); **Christa van den Heuvel** (Onze Strati);

Lars Ickenroth (kunstenaar / streetart in Heerlen); **Nanna Kassenaar**

(Team Kallenbach curator/producent muurkunst); **Isabel Kooij**

(Stadsdeel Zuid); **Sara Mattens** (Vinger.nl); **Arjan Muggen**

(adviseur stadsdeel Centrum); **Nouch** (kunstenaar); **Rombout Oomen**

(kunstenaar); **Anouk Piket** (oprichter RUA R'dam en A'dam);

Joekenel van der Pijl (Procesmanager Vrije ruimte Gemeente

Amsterdam); **Eric Snoeck** (Commissie Omgevingskwaliteit Amsterdam);

Anna Stolyarova (SAMA); **Richard Tellegen** (Dutch Graffiti Library);

Eduard Weijgers (directeur Kunstwacht) en **Sam Rees** (Mokumse

Muurtjes), **Aileen Middel** (Mick la Rock) en andere mensen uit de

Amsterdamse graffiti-gemeenschap.

En dank aan de kritische meelezers:

Isabel Kooij (Zuid) **en Rosita Roosblad** (Zuid).

Arjan Muggen (beleidsadviseur Centrum), **Eric Snoeck** (COK),

Peter Both (projectleider Nieuw-West),

Onno van den Muysenberg (beleidsadviseur KiOR),

Paul Rosenberg (secretaris COK), **Isabel Kooij** (adviseur Zuid),

Rosita Roosblad (programmanager Zuid)

Bijlagen

De behoefte aan goede officiële Amsterdamse graffiti-vrijplaatsen.

Onderzoek van Sam Rees in opdracht van SCA;

Handreiking Kunst Openbare Ruimte deel I en deel II (van de III delen);

**Raadsinformatiebrief als beantwoording op schriftelijke vragen van
het lid Havelaar inzake van spuitbus naar schoonmaakborstel; alter-
natieve aanpak graffiti-verwijdering;**

Muurkunstbeleid Nijmegen (desgewenst opvraagbaar).

© Stadscuratorium Amsterdam, 2025, 26 november

www.stadscuratorium.nl

contact@stadscuratorium.nl